ZAMONAVIY QISSALARDA POSTMODERNIZM VA UNING BADIIY VAZIFALARI

Sultonova Omina
Yuldasheva Xabiba
O‘zMPU talabalari.
Rajabova Xulkar
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD).

https://doi.org/10.5281/zenodo.24040388

Annotatsiya*. Maqolada zamonaviy qissalarda postmodern tafakkurning namoyon bo‘lishi va uning badiiy vazifalari nazariy jihatdan yoritiladi. Mualliflik pozitsiyasining murakkablashuvi, intertekstuallik, parodiya, kinoya, parchalangan kompozitsiya, ko‘p ovozlilik hamda o‘quvchini matn talqiniga faol jalb etish kabi xususiyatlar tahlil qilinadi. Postmodern usullar qissa janrining ixcham shakli, ruhiy tasvir va voqelikni ko‘p qirrali talqin qilish imkoniyatlari bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: *postmodernizm, zamonaviy qissa, intertekstuallik, parodiya, kinoya, narrativ, ko‘p ovozlilik, badiiy talqin.*

Аннотация*. В статье рассматриваются проявления постмодернистского мышления в современной повести и его художественные функции. Анализируются интертекстуальность, пародия, ирония, фрагментарная композиция, многоголосие, усложнение авторской позиции и активная роль читателя в интерпретации текста.*

Постмодернистские приёмы рассматриваются в связи с жанровыми возможностями повести, психологическим изображением и многоплановым осмыслением действительности.

Ключевые слова: *постмодернизм, современная повесть, интертекстуальность, пародия, ирония, нарратив, многоголосие, художественная интерпретация.*

Abstract*. This article examines the manifestations of postmodern thought in contemporary novellas and its artistic functions. It discusses intertextuality, parody, irony, fragmented composition, polyphony, the complexity of authorial perspective, and the reader’s active role in interpreting a text. Postmodern techniques are considered in relation to the concise form of the novella, psychological representation, and multifaceted interpretations of reality.*

Keywords: postmodernism, contemporary novella, intertextuality, parody, irony, narrative, polyphony, literary interpretation.

Kirish

Zamonaviy adabiy jarayonda inson va voqelikni tasvirlash usullari sezilarli darajada yangilanmoqda. Yozuvchi hayotni yagona, o‘zgarmas haqiqat sifatida ko‘rsatishdan ko‘ra, uning turli talqinlari, ziddiyatli qarashlar va shaxsiy idrok orqali namoyon bo‘ladigan murakkab qatlamlariga murojaat qilishi mumkin. Bunday izlanishlar qatorida postmodernizmga xos poetik tamoyillar ham muhim o‘rin tutadi. Postmodernizmni faqat badiiy bezak yoki noodatiy shakllar yig‘indisi sifatida emas, balki matn, muallif, tarixiy xotira va o‘quvchi munosabatlarini qayta ko‘rib chiqishga undaydigan estetik qarashlar majmui sifatida tushunish lozim.

Qissa janri postmodern usullarni qo‘llash uchun o‘ziga xos imkoniyatlarga ega. Uning hikoyaga nisbatan kengroq, romanga nisbatan ixchamroq kompozitsiyasi bir necha vaqt qatlamini,

turli ovozlarni va ramziy detallarni bir butun badiiy tizimga birlashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, har qanday tajribaviy yoki noodatiy qissa avtomatik ravishda postmodern asar hisoblanmaydi; bunday xulosa matnning mazmuni, shakli va poetik strategiyalarini yaxlit tahlil qilish asosida chiqarilishi kerak.

Postmodernizm tushunchasi va uning asosiy belgilari

Postmodernizm XX asrning ikkinchi yarmida adabiyot va boshqa san'at turlarida keng muhokama qilingan estetik hodisadir. Uning yagona va barcha ijodkorlarga bir xil tatbiq etiladigan ta'rifi mavjud emas. Shunga qaramay, postmodern matnlarda ko‘pincha qat'iy haqiqatga shubha bilan qarash, turli matnlar o‘rtasidagi aloqalarni ochish, janrlar chegarasini buzish, tarix va madaniyatga qayta murojaat qilish, kinoya hamda o‘yin tamoyilidan foydalanish kuzatiladi.

Postmodern qissada voqealar ketma-ketligi har doim ham an'anaviy sabab-oqibat tizimiga bo‘ysunmaydi. Muallif xotira parchalari, tush, hujjat, maktub, rivoyat yoki boshqa matn ko‘rinishlarini o‘zaro tutashtirishi mumkin. Bunday qurilish o‘quvchini tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki ma'nolarni bog‘laydigan va talqin qiladigan faol ishtirokchiga aylantiradi.

Intertekstuallik: matnlararo muloqot

Postmodern qissaning muhim xususiyatlaridan biri intertekstuallikdir. Bu hodisa asarda boshqa adabiy matnlar, tarixiy manbalar, folklor motivlari, diniy yoki madaniy timsollar bilan ochiq yoxud yashirin aloqalar yuzaga kelishini anglatadi. Boshqa matnga ishora qilish shunchaki bezak vazifasini bajarmaydi: u yangi asarning ma'nosini kengaytirishi, avvalgi talqinni qayta ko‘rib chiqishi yoki o‘tmish bilan bugun o‘rtasidagi ziddiyatni ko‘rsatishi mumkin.

Masalan, taniqli obraz yoki syujetning yangi sharoitda qayta ishlanishi o‘quvchini ikki matnni qiyoslashga undaydi. Natijada tanish obraz yangi ma'no kasb etadi, adabiy xotira esa zamonaviy muammolarni anglash vositasiga aylanadi. Bunda manbaga murojaat qilishning maqsadi va matn ichidagi vazifasini aniqlash muhim: ishora qahramon xarakterini ochyaptimi, muallif kinoyasini kuchaytiryaptimi yoki tarixiy qarashni yangicha talqin qilyaptimi — tahlil aynan shu savollarga javob berishi kerak.

Parodiya va kinoyaning badiiy vazifasi

Parodiya postmodern poetikada avvaldan mavjud bo‘lgan uslub, janr yoki madaniy qolipni takrorlash bilan birga, unga tanqidiy masofa yaratadi. U muayyan qarashning sun'iyligini ko‘rsatishi, ijtimoiy stereotiplarni fosh etishi yoki adabiy an'anani yangicha anglashga xizmat qilishi mumkin. Kinoya esa matnning tashqi ifodasi bilan ichki mazmuni o‘rtasida tafovut hosil qiladi. Qahramonning aytgan gapi, vaziyatning haqiqiy mohiyati va muallifning badiiy tashkiloti bir-biriga mos kelmasligi natijasida qo‘shimcha ma'no yuzaga chiqadi.

Bu usullarni tahlil qilishda kinoyani oddiy hazil bilan tenglashtirmaslik lozim. Kinoya qahramonning ichki ziddiyatini ochishi, jamiyatdagi rasmiy nutq bilan kundalik tajriba o‘rtasidagi tafovutni ko‘rsatishi yoki ishonchli deb qaralgan tushunchalarni savol ostiga qo‘yishi mumkin.

Parodiya va kinoya uyg‘unlashganda, qissa bir vaqtning o‘zida ham adabiy an'anaga murojaat qiladi, ham uning bugungi sharoitdagi chegaralarini sinovdan o‘tkazadi.

Kompozitsion parchalanganlik va narrativ o‘yin

Postmodern qissalarda kompozitsiyaning parchalanganligi, vaqtning chiziqli bo‘lmagan tartibda berilishi va hikoya qiluvchi ovozning o‘zgarishi uchrashi mumkin.

Voqealar xronologik izchillikda emas, balki qahramon xotirasi, hissiy holati yoki turli guvohlarning bayoni orqali ochiladi. Bunday tuzilish voqelikning birgina nuqtayi nazardan to‘liq anglanmasligini ifodalaydi.

Narrativ o‘yin matnning o‘z qurilishi va hikoya qilish shartlariga e’tibor qaratadi.

Hikoyachi o‘z xotirasiga shubha qilishi, voqealarni turlicha eslashi yoki o‘quvchining kutgan natijasini o‘zgartirishi mumkin. Buning badiiy vazifasi faqat o‘quvchini hayratga solishdan iborat emas: u haqiqatni bilish, xotiraning ishonchliligi va inson idrokining cheklanganligi haqidagi savollarni yuzaga chiqaradi.

Qahramon ruhiyati va ko‘p ovozlilik

Postmodern usullar qahramon ruhiyatini tasvirlashda ham samarali bo‘lishi mumkin. Ichki monologning uzilishi, qarama-qarshi xotiralar, tush va real voqelikning qorishishi, bir hodisaning turli shaxslar tomonidan turlicha talqin qilinishi inson ongidagi beqarorlik va ichki ziddiyatlarni ifodalaydi. Shu tariqa qahramon bir xil xususiyatlarga ega, yakuniy xulosaga oson bo‘ysunadigan obraz emas, balki ko‘p qatlamli shaxs sifatida gavdalanadi.

Ko‘p ovozlilik turli ijtimoiy, axloqiy va ruhiy qarashlarning bir matnda yonma-yon mavjud bo‘lishini anglatadi. Muallif ularning birini mutlaq haqiqat sifatida belgilamasdan, o‘quvchiga qarashlarni qiyoslash imkonini berishi mumkin. Bunday yondashuv ayniqsa oilaviy munosabatlar, avlodlar ziddiyati, tarixiy xotira va shaxsning jamiyat bilan munosabatini yoritishda qo‘l keladi.

Biroq ko‘p ovozlilikni faqat qahramonlar soni bilan o‘lchab bo‘lmaydi; asosiy mezon — matnda turli nuqtayi nazarlarning mustaqil va mazmunli namoyon bo‘lishidir.

O‘quvchi va ma’no yaratish jarayoni

An’anaviy o‘qish tajribasida o‘quvchi ko‘pincha muallif taklif qilgan asosiy g‘oyani aniqlashga intiladi. Postmodern matnda esa ma’no ba’zan ochiq qoldiriladi, ayrim ishoralar izohlanmaydi yoki yakun bir necha xil talqinga imkon beradi. Bunday holat o‘quvchini matn ichidagi dalillarni bir-biriga bog‘lashga, madaniy ishoralarni tanishga va o‘z talqinini asoslashga undaydi.

Ochiq yakun yoki noaniqlik o‘z-o‘zidan badiiy yutuq hisoblanmaydi. U asarning umumiy g‘oyasi, obrazlar tizimi va kompozitsiyasi bilan uzviy bog‘langan taqdirdagina mazmunli vazifa bajaradi. Agar noaniqlik faqat voqeani tushunishni qiyinlashtirsa, u badiiy chuqurlik yaratmasligi mumkin. Shu sababli tahlilda shakliy yangilik bilan mazmuniy zarurat o‘rtasidagi aloqani ko‘rsatish muhimdir.

Zamonaviy o‘zbek qissalarini tahlil qilish mezonlari

Zamonaviy o‘zbek qissalarida postmodern xususiyatlarni o‘rganishda milliy adabiy an’ana, folklor, mumtoz adabiyot, tarixiy xotira va zamonaviy madaniy tajriba o‘rtasidagi munosabatga e’tibor qaratish mumkin. Bunda jahon adabiyotiga xos terminlarni matnga tayyor holda tatbiq etishdan saqlanish zarur. Har bir asarda qaysi usul qo‘llangani, u qanday badiiy ehtiyojdan kelib chiqqani va milliy poetik tajriba bilan qanday munosabatga kirishgani dalillar asosida aniqlanishi kerak.

Amaliy tahlil uchun quyidagi savollar muhim: qissada boshqa matn yoki madaniy manbaga ishora bormi; voqealar izchil xronologiyadami yoki parchalanganmi; hikoyachi qanchalik ishonchli; kinoya va parodiya qanday hodisaga qaratilgan; turli qahramonlarning qarashlari qanday to‘qnashadi; yakun o‘quvchiga qanday talqin imkoniyatlarini beradi?

Shu savollar asarning postmodern xususiyatlarini umumiy taassurot bilan emas, balki matnning aniq poetik belgilari orqali asoslashga yordam beradi.

Mavzuni yanada ishonchli ochish uchun maqolaning keyingi ilmiy tahririda tanlangan zamonaviy qissalardan aniq misollar, matndan qisqa iqtiboslar va nashr sahifalari keltirilishi lozim. Muayyan asar postmodern deb baholanishi uning faqat noodatiy syujetga ega ekaniga emas, balki bir nechta poetik belgilar o‘zaro qanday ishlashiga bog‘liq.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, postmodernizm zamonaviy qissa poetikasini yangilashga xizmat qiladigan muhim estetik yo‘nalishlardan biridir. Intertekstuallik adabiy va madaniy xotirani faollashtirsa, parodiya hamda kinoya mavjud qarashlarni tanqidiy qayta ko‘rib chiqishga yordam beradi. Parchalangan kompozitsiya, narrativ o‘yin va ko‘p ovozlilik voqelikni turli nuqtayi nazardan idrok etish imkonini kengaytiradi. Ochiq yakun esa o‘quvchini ma’no yaratish jarayoniga jalb qiladi.

Shu bilan birga, postmodern usullarning badiiy qiymati ularning tashqi noodatiyligida emas, asar mazmunini chuqurlashtirishida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy o‘zbek qissalarini shu nuqtayi nazardan o‘rganish milliy adabiyotning an’ana va yangilik, xotira va bugungi kun, muallif va o‘quvchi o‘rtasidagi murakkab munosabatlarini ochishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lyotard, J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984.
2. Hutcheon, L. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. New York: Routledge, 1988.
3. McHale, B. Postmodernist Fiction. New York: Methuen, 1987.
4. Genette, G. Palimpsests: Literature in the Second Degree. Lincoln: University of Nebraska Press, 1997.
5. Barthes, R. Image–Music–Text. London: Fontana Press, 1977.